

พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)

พรหมวิหาร

พรหมวิหาร ๔ (ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ, ธรรมประจำใจอันประเสริฐ, หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์, ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมดจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ - holy abidings; sublime states of mind)

๑. เมตตา (ความรักใคร่ ปราบปรามดีอยากให้นามมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั้งหน้า - loving-kindness; friendliness; goodwill)

๒. กรุณา (ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ - compassion)

๓. มุทิตา (ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นมีความสุข มีจิตพองใสบันเทิง กอปรด้วยอาการชื่นบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีความสุข เจริญงอกงามยิ่งขึ้นไป - sympathetic joy; altruistic joy)

๔. อุเบกขา (ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือมีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขาได้รับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับมารับผิดชอบของตน - equanimity; neutrality; poise)

ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วยเมตตากรุณา และย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ก็ต้องมีอุเบกขาด้วยที่จะมิให้เสียธรรม

พรหมวิหารนี้ บางทีแปลว่า ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม, ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม, ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม, หรือ ธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่ - (abidings of the Great Ones)

พรหมวิหาร ๔ เรียกอีกอย่างว่า อัปรมัญญา ๔ (unbounded states of mind; illimitables) เพราะแผ่สม่ำเสมอโดยทั่วไปในมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต

พรหมวิหารมีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ด้วยสังคหวัตถุเป็นต้น.

อนึ่ง ในการที่จะเข้าใจและปฏิบัติพรหมวิหาร ๔ ให้ถูกต้อง พึงทราบรายละเอียดบางอย่างโดยเฉพาะสมบัติและวิบัติของธรรม ๔ ประการนั้น ดังนี้

ก. ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์

๑. เมตตา = (มีน้ำใจ) เชื้อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร

๒. กรุณา = ทำความสะเทือนใจแก่สาธุชน เมื่อคนอื่นประสบทุกข์ หรือถ่วงถ่วงทำทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์

ทั้งหลายที่ประสบทุกข์

๓. มุทิตา = โสมนัสยินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้นๆ

๔. อุเบกขา = คอยมองดูอยู่ โดยละความขวนขวายว่า สัตว์ทั้งหลายจงอย่าผูกเวรกัน เป็นต้น และโดยเข้าถึงความเป็นกลาง

ข. ลักษณะ หน้าที่หรือกิจ (รส) ผลปรากฏ (ปัจจุปัญฐาน) และปทัสสถาน (เหตุใกล้)

๑. เมตตา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ)

ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย

หน้าที่ = น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา

ผลปรากฏ = กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป

ปทัสสถาน = เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย

๒. กรุณา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์เดือดร้อน)

ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย

หน้าที่ = ไม่นิ่งดูดาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย

ผลปรากฏ = ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา

ปทัสสถาน = เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง/สภาพน่าอนาถของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ

๓. มุทิตา = (ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีความสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี)

ลักษณะ = พลอยยินดี/ยินดีด้วย

หน้าที่ = ไม่ริษยา/เป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา

ผลปรากฏ = ขจัดความริษยา ความไม่ยินดีหรือความทนไม่ได้ต่อความสำเร็จของผู้อื่น

ปทัสถาน = เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย

๔. อุเบกขา = (ในสถานการณ์รักษาศรัทธาตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ)

ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย

หน้าที่ = มองเห็นความเสมอภาคกันในคนสัตว์ทั้งหลาย

ผลปรากฏ = ระวังความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ

ปทัสถาน = มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตนว่า สัตว์ทั้งหลายจักได้สุข พ้นทุกข์ ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึง ตามใจชอบได้

อย่างไร

ค. **สมบัติ** (ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และ**วิบัติ** (ความล้มเหลว หรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล)

๑. เมตตา : สมบัติ = สงบหายไร้ความแค้นเคืองไม่พอใจ

วิบัติ = เกิดเสนาหา

๒. กรุณา : สมบัติ = สงบหายไร้วิหิงสา

วิบัติ = เกิดความโสกเศร้า

๓. มุทิตา : สมบัติ = สงบหายไร้ความริษยา

วิบัติ = เกิดความสนุกสนาน

๔. อุเบกขา : สมบัติ = สงบหายไม่มีความยินดียินร้าย

วิบัติ = เกิดความเฉยด้วยไม่รู้ (เฉยใจ เฉยเมย เฉยเมิน)

ง. **ข้าศึก** คือ อกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นๆ ให้เสียไป

๑. เมตตา : ข้าศึกใกล้ = ราคะ

ข้าศึกไกล = พยาบาท คือความขัดเคืองไม่พอใจ

๒. กรุณา : ข้าศึกใกล้ = โทมนัส คือความโสกเศร้าเสียใจ

ข้าศึกไกล = วิหิงสา

๓. มุทิตา : ข้าศึกใกล้ = โสมนัส (เช่น ดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์)

ข้าศึกไกล = อรติ คือความไม่ยินดี ไม่ยินดี ริษยา

๔. อุเบกขา : ข้าศึกใกล้ = อัญญาณูเบกขา (เฉยไม่รู้เรื่อง เฉยใจ เฉยเมย)

ข้าศึกไกล = ราคะ (ความเคือง) และปฏิฆะ (ความเคือง) หรือชอบใจและขัดใจ

จ. **ตัวอย่างมาตรฐาน** ที่แสดงความหมายของพรหมวิหารได้ชัด ซึ่งคัมภีร์ทั้งหลายมักยกขึ้นอ้าง

๑. เมื่อลูกยังเล็กเป็นเด็กเขาวัววัย

แม่ - เมตตา รักใคร่เอาใจใส่ ถนอมเลี้ยงให้เจริญเติบโต

๒. เมื่อลูกเจ็บไข้เกิดมีทุกข์ภัย

แม่ - กรุณา ห่วงใยปกป้องรักษา หาทางบำบัดแก้ไข

๓. เมื่อลูกเจริญวัยเป็นหนุ่มสาวสวยสง่า

แม่ - มุทิตา พลอยปลื้มใจ หรือหวังให้ลูกงามสดใสอยู่ยาวนานเท่านั้น

๔. เมื่อลูกรับผิดชอบกิจการหน้าที่ของตนจนชวยอยู่ด้วยดี

แม่ - อุเบกขา มีใจนิ่งสงบเป็นกลาง วางเฉยคอยดู

พึงทราบด้วยว่า

ฉันทะ คือ กัตตุกัมมตฉันทะ (ความอยากจะทำให้ดี หรือความต้องการที่จะทำดีให้คนสัตว์ทั้งหลายดีงามสมบูรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่อง เช่นอยากให้เขาประสบประโยชน์สุข พ้นจากทุกข์เป็นต้น) เป็นจุดตั้งต้น (อาทิ) ของพรหมวิหารทั้ง ๔ นี้

การข่มระงับกิเลส (เช่นนิวรณ์) ได้ เป็นท่ามกลาง

สมาธิถึงขั้นอัปปนา (คือ ภาวะจิตที่มั่นคงเรียบรื่นสงบสนิทที่สุด) เป็นที่จบของพรหมวิหารทั้ง ๔ นั้น